

Tadeusz Grabarczyk

Uniwersytet Łódzki

ORCID: 0000-0002-6197-9457

Magdalena Pogońska-Pol

Uniwersytet Łódzki

ORCID: 0000-0001-7525-6260

OBLICZA WOJNY

TOM 4 • MIASTO I WOJNA

ŁÓDŹ 2021 • ISBN 978-83-8220-617-3 • s. 7-12

<https://doi.org/10.18778/8220-617-3.01>

SŁOWO WSTĘPNE

Tom, który oddajemy w Państwa ręce, zawiera osiemnaście artykułów autorstwa historyków i filologów z Polski, Rosji i Ukrainy. Inspiracją do przygotowania tego tomu była V Międzynarodowa Konferencja Naukowa *Oblicza Wojny*, która odbyła się online w dniach 26–27 listopada 2020 r., zorganizowana przez historyków z Instytutu Historii Uniwersytetu Łódzkiego¹. Jej temat przewodni brzmiał *Miasto i wojna*. Zaproponowana problematyka spotkała się z dużym zainteresowaniem badaczy reprezentujących różne dyscypliny naukowe. Nie dziwi zatem, że wpływ wojen na miasta, jak i rolę miast w konfliktach zbrojnych badacze ukazali wieloaspektowo.

Najliczniejsza grupa artykułów w niniejszym tomie ukazuje miasto i jego najbliższe otoczenie jako teren działań wojennych. Do tej grupy tekstów zaliczyć należy ten autorstwa Patrycji Matusiak, która zwraca uwagę na epizod wojen punickich – zdobycie Tarentu przez Hannibala w 212 r. p.n.e. Autorka w oparciu o przekazy antycznych pisarzy (głównie Liwiusza) relacjonuje okoliczności, w jakich opanowano miasto. Swą uwagę skupia przede wszystkim na podstępnie Kartagińczyków, którzy dostali się za mury jako myśliwi wracający z polowania. Zdaniem Patrycji Matusiak ich główne trofeum – dzik – symbolizuje Tarent, który tej samej nocy zdobyło wojsko Hannibala.

Zbrojnym konfliktom pomiędzy Piastami a Rurykowiczami w okresie od XI do XIV w. poświęcony został artykuł Myroslava Voloshchuka (tekst w języku rosyjskim). W niniejszym tomie zamieszczono pierwszą część tego opracowania, dotyczącą zbrojnych operacji, w trakcie których próbowano zdobyć bądź

¹ Więcej na temat konferencji, zarówno tej z 2020 r., jak i poprzednich spotkań znaleźć można na stronie: www.obliczawojny.uni.lodz.pl (dostęp: 22 VII 2021).

zdobyto ruskie grody. Autor ustalił, że w okresie od panowania Bolesława Chrobrego po rządy Kazimierza Wielkiego doszło co najmniej do dwudziestu czterech wypraw zbrojnych, a dziesięciokrotnie Piastowie wkraczali na Ruś jako sojusznicy. Relacje kronikarskie opisujące te wyprawy są z reguły dosyć pobieżne, jeśli chodzi o przedstawienie działań *stricto* militarnych. Na tym tle wyróżnia się przekaz dotyczący oblężenia grodu w Jarosławiu w 1245 r., zawierający szczegóły toczonych wówczas walk. Część druga tego artykułu, w której omówiono wyprawy wojsk piastowskich jako sojuszników Rurykowiczów, ukaże się w następnym – piątym tomie z serii *Oblicza Wojny*.

Krzysztof Augustyniak ukazał w swym artykule przebieg działań wojennych w rejonie Ostrołęki w okresie powstania listopadowego 1830–1831 r. Miasto, w kontekście tej konfrontacji, kojarzone jest przede wszystkim z bitwą, jaka rozegrała się tu 26 maja 1831 r. Autor, choć starcie to omawia dość szczegółowo, nie poprzestaje na tym. Bieg wydarzeń relacjonuje od dnia, gdy do Ostrołęki dotarły pierwsze wieści o wybuchu powstania, co nastąpiło przed 6 grudnia. Jak wynika z badań Krzysztofa Augustyniaka, miasto od początku wspierało wojska powstańcze, wysyłając ludzi, broń i zaopatrzenie.

Zmagania wojsk polskich w kwietniu 1919 r., które doprowadziły do opowania Wilna stały się tematem artykułu Andrzeja Wojtaszaka. Przedstawił on sytuację polityczną i militarną na Wileńszczyźnie w przededniu ofensywy polskiej. Omówił potencjał militarny biorących w operacji wojsk polskich oraz sowieckich, szczegółowo zrelacjonował także przebieg walk o miasto.

Troje badaczy z Sankt Petersburga: Denis Alekseyev, Aleksey Kozhemyakin i Julia Minutina-Lobanova skoncentrowało się na przebiegu działań na obszarze południowo-zachodnich przedmieść Leningradu, w okresie blokady tego miasta przez wojska niemieckie od września 1941 do stycznia 1944 r. (artykuł w języku rosyjskim). Teren ten objęty był bardzo intensywnymi działaniami wojennymi, mieszkańców ewakuowano, ale w zakładach produkcyjnych starano się kontynuować produkcję na potrzeby armii. Dzielnice: kirowska i krasnosielska, które stanowiły tą część miasta, uległy niemal całkowitemu zniszczeniu. Współcześnie o bojach toczonych w tej części miasta przypominają żołnierskie cmentarze, pomniki oraz pamiętające blokadę Leningradu bunkry.

Walki w mieście w ujęciu teoretycznym Jamesa Connolly'ego (1868–1916) stały się przedmiotem rozważań Antoniny Pawłowskiej. Jak wykazuje Autorka, przywódca Irlandzkiej Armii Republikańskiej poświęcał kwestii działań

zbrojnych na obszarze zurbanizowanym sporo uwagi w esejach, jakie publikował na łamach „The Workers’ Republic”. Swoje koncepcje prowadzenia walki w mieście przedstawiał na szkoleniach organizowanych dla Armii Obywatelskiej i Irlandzkich Ochotników. Jak zauważa Autorka, wiele z przemyśleń Connolly’ego dotyczących taktyki działań zbrojnych zostało w praktyce zastosowanych przez Irlandczyków podczas powstania w Dublinie w 1916 r.

Stała obecność wojska w mieście w okresie pokoju wpływała na funkcjonowanie miasta i życie jego mieszkańców. Takim przykładem mogą być zachodniopomorskie Chojny (Königsberg), gdzie w XVIII w. stacjonowały wojska pruskie. Pisze o tym Radosław Skrycki, wyjaśniając również okoliczności utworzenia garnizonu w tym miasteczku. Porusza także kwestię relacji między żołnierzami a mieszkańcami Chojen, wskazuje obiekty, które wzniesiono tam na potrzeby wojska. Czytelników mogą zainteresować informacje o umundurowaniu żołnierzy garnizonu chojeńskiego.

Również pruskiego wojska stacjonującego w XVIII-wiecznym mieście dotyczy artykuł Zdzisława Włodarczyka. Tym razem omówiona została obecność batalionu fizylierów numer 8 w Sieradzu. Po wkroczeniu do miasta, w wyniku II rozbioru Polski, pruscy żołnierze zostali rozlokowani na kwaterach w domach mieszczan, co pociągało za sobą rozliczne komplikacje. Autor przedstawił warunki, w jakich wojsku przyszło żyć i pełnić służbę. Ciekawym wątkiem jest spór dowódcy batalionu, barona Franza Leopolda von Klocha z władzami Sieradza, które zarzucały komendantowi wejście w posiadanie nieruchomości przy sieradzkim rynku w sposób niezgodny z prawem.

Mieszkańcom miast Polski centralnej zeznającym w procesach polsko-krzyżackich poświęcony został artykuł Łukasza Ćwikły. Autor analizuje unikatowe źródło, które zawiera relacje pozwalające spojrzeć na przebieg najazdu 1331 r. z perspektywy naocznych świadków. Opisy są bardzo plastyczne i umożliwiają poznanie wielu szczegółów tamtej wojny.

Obraz życia mieszkańców Lwowa w okresie od wkroczenia wojsk rosyjskich we wrześniu 1914 r. do opuszczenia przez nich miasta w czerwcu 1915 r., jest tematem artykułu Krzysztofa Ślusarka. Tekst powstał w oparciu o protokoły z posiedzeń prezydium miasta oraz pamiętnik najprawdopodobniej autorstwa Zygmunta Russockiego. Oba źródła ukazują sytuację w mieście z różnej perspektywy. Dokumenty prezydium informują o działaniach władz, którym – prócz zwyczajowego administrowania – przyszło w tym czasie pomagać

mieszkańcom, odczuwającym pogorszenie sytuacji życiowej w związku z wybuchem wojny. W tym celu władze zakładały kasy zapomogowe, przyznawały subwencje, starały się poprawić zaopatrzenie w żywność. Z kolei w pamiętniku Russockiego znalazły się zapisy subiektywnie ukazujące funkcjonowanie miasta, notuje on spostrzeżenia z przemarszu rosyjskich piechurów przez miasto, zauważa braki w zaopatrzeniu, dzieli się wrażeniami (pozytywnymi) z kontaktów z lokalnymi władzami carskimi.

Podobnej tematyki dotyczy artykuł Marty Milewskiej, która przedstawia życie mieszkańców Warszawy w początkowym okresie I wojny światowej. Autorka w oparciu o dokumentację działalności Centralnego Komitetu Obywatelskiego i Rady Głównej Opiekuńczej, liczne pamiętniki i prasę odtwarza klimat, jaki panował wówczas w mieście. Dość szybko warszawiaków dotknęły problemy z aprowizacją, skok cen, wzrost zachorowań na gruźlicę, cholera oraz tyfus. Przeciwdziałać tym niedogodnościom starały się instytucje dobroczynne, wspierające najbardziej potrzebujących. Organizowały one schroniska dla uciekinierów z innych miast, prowadziły tzw. tanie kuchnie, rozwijały opiekę medyczną.

Los mieszkańców Gdyni w latach 1939–1942 ukazała w swym artykule Monika Tomkiewicz. Wkrótce po zajęciu miasta przez Niemców zapadła decyzja o wysiedleniu ludności polskiej. Chciano w ten sposób przygotować miejsca dla Niemców przesiedlanych z krajów nadbałtyckich. Autorka omawia przebieg deportacji oraz warunki w jakich wywożono gdańszczan do Generalnej Guberni. Wielu z przesiedlonych nigdy nie powróciło już do swego rodzinnego miasta.

W trakcie wojny miasta były też siedzibą różnego rodzaju obozów, w których przetrzymywano jeńców, internowanych czy więźniów. Problematyce tej poświęcono w prezentowanym tomie trzy artykuły. Pierwszy z nich, autorstwa Alekseja Gavrilenkova, dotyczy systemu obozów koncentracyjnych w miastach guberni smoleńskiej w latach 1920–1921 (artykuł po rosyjsku). W zakładanych od 1919 r. łagrach obok pospolitych przestępców przetrzymywano także polskich jeńców wojennych. Autor przedstawił rozporządzenia, w oparciu o które utworzono obozy. Swą uwagę skupił na obozach w Smoleńsku i Rosławiu, omówił ich lokalizację oraz okoliczności likwidacji.

Joanna Lusek podjęła się ukazania losu jeńców przetrzymywanych w obozie w Bytomiu podczas II wojny światowej. Przebywali tam żołnierze brytyjscy, francuscy, belgijscy, rosyjscy, a od 1944 r. nawet włoscy. Wykorzystywano ich jako robotników w miejscowych zakładach przemysłu ciężkiego. Autorka

ukazuje życie codzienne zatrzymanych, ciężką pracę, prześladowania, uciążliwe warunki bytowania. Obóz, który służby niemieckie ewakuowały pod koniec wojny, po jej zakończeniu służył powojennej administracji do przetrzymywania ludności uznanej za niemiecką.

Inny charakter miały obozy przedstawione przez Barbarą Łochowską. Badaczka zajęła się losem żołnierzy polskich, którzy po kampanii wrześniowej znaleźli się na Węgrzech, w obozach dla internowanych. W artykule omówiono obozowe warunki życia, pracę i odpoczynek żołnierzy. Nie zabrakło też informacji o kontaktach z Węgrami, ucieczkach, a wreszcie o likwidacji tych obozów.

Działania podczas II wojny światowej doprowadziły do zniszczeń wielu miast. Jednym z tych, które doznało największych strat była Warszawa. Odbudowa stolicy, do której przystąpiono niezwłocznie po jej wyzwoleniu, była od początku obciążona założeniami ideologicznymi. Zwraca na to uwagę Urszula Kurcewicz, która zauważa, że podjęty przez nią temat nie był wolny od propagandowych manipulacji. Powojenne władze pomijały np. kwestię strat poniesionych w wyniku działania radzieckiego lotnictwa czy walk podczas wypierania Niemców z lewobrzeżnej Warszawy. Wznosząc nowe budynki, zwracano uwagę na to, aby nadać miastu charakter stolicy państwa socjalistycznego, dążono do zniesienia podziału na dzielnice lepsze i gorsze. Autorka próbuje ocenić stopień autonomii architektów pracujących przy odbudowie stolicy.

Sławomir Szczesio w artykule zamykającym tom ukazuje życie codzienne w Sarajewie w czasie wojny, toczonej w latach 1992–1995. Mieszkańcy oblężonego miasta znosić musieli niedostatki żywności, a nawet wody, przerwy w dostawach gazu i wody, ich bezpieczeństwu zagrażał nieustanny ostrzał ze strony bośniackich Serbów. Pomimo tych wszystkich niedogodności i zagrożeń – jak wynika z artykułu – miejscowa ludność starała się prowadzić normalne życie.

W zamieszczonych w niniejszym tomie artykułach wpływ wojen i wojska na funkcjonowanie miast i ich mieszkańców przedstawiony został wieloaspektowo. Autorzy ukazują teren zurbanizowany jako miejsce walk, prezentują sposoby zdobywania miast, omawiają umiejscowione w miastach obozy, w których przetrzymywano jeńców i internowanych. W tomie znalazły się także artykuły opisujące wpływ stacjonujących w miastach garnizonów, które z jednej strony przyczyniały się do rozwoju tych miejscowości, z drugiej natomiast obecność żołnierzy bywała dla mieszczan uciążliwa. Nie zabrakło też tekstów, w których przedstawiono życie mieszkańców miast w okresie wojen – głód, choroby,

przesiedlenia były ich codziennością. Poruszono również problematykę powojennej odbudowy Warszawy, na którą, jak się okazuje, wpływ miała również ideologia. Artykuły zebrane w niniejszym tomie, choć różnorodne pod względem poruszanej problematyki, łączy solidny warsztat Autorów oraz oryginalność prezentowanych treści. W większości przypadków wykorzystano bowiem nieprzebadane dotąd źródła. Jeśli natomiast sięgano po te już znane, wydobyto z nich treści dotychczas niedostatecznie zgłębione czy wręcz pominięte. Wszystko to czyni z niniejszego zbioru pozycję godną polecenia zarówno profesjonalistom, jak i miłośnikom historii.